

УДК 001.891(477)+303.823–057.17(477)+51.853(477)

ПАМ'ЯТКОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ В ДІЯЛЬНОСТІ СЕРГІЯ ЗАХАРОВИЧА ЗАРЕМБИ

Бичковська Г. М.

(Центр пам'якознавства НАН України і УТОПІК)

У статті висвітлено досягнення відомого українського історика, краєзнавця, пам'ятознавця, першого директора Центру пам'ятознавства НАН України і УТОПІК Сергія Захаровича Заремби. Визначена його роль у становленні пам'ятознавства як наукової дисципліни. Зроблена спроба розкрити історіографічну складову його творчого доробку.

Ключові слова: *Сергій Захарович Заремба, пам'ятознавство, Центр пам'ятознавства, історико-культурна спадщина.*

Давно відомо, що історію творять люди: герої, патріоти, державотворці, вчені, науковці та прості громадяни тієї чи іншої держави. Проте не завжди належним чином оцінюється вклад науковця в загальну скарбницю історії та культури окремого народу, нації та світової цивілізації загалом. Є особистості, чия роль та внесок в історію науки, а саме зародження українського пам'ятознавства як наукової дисципліни, не була предметом спеціального дослідження і потребує наукового осмислення та розгляду.

Становлення пам'ятознавства як науки в Україні неможливо розкрити повною мірою без окреслення ролі, значення, надбань та внеску такого українського історика як Сергій Захарович Заремба (1947–2003). Це відомий пам'ятознавець, дослідник культурної спадщини українського народу, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена, насамперед, безперечно, великим громадським і науковим значенням С.З. Заремби в українському пам'ятознавстві наприкінці ХХ

ст., необхідністю створення максимально об'єктивної і повної наукової біографії історика, всебічного аналізу його творчого доробку.

У вітчизняній історіографії знаходимо кілька праць, які описують життєвий шлях, публіцистичну та науково-громадську діяльність С.З. Заремби. Це, насамперед, життєпис та бібліографія, упорядковані дружиною історика д.і.н., професором Таїсією Іванівною Ківшар «Український історик Сергій Заремба: документи та матеріали до біографії» [1], яка опублікована після смерті С. З. Заремби.

Висвітлення наукового спадку С.З.Заремби з точки зору історичного краєзнавства знаходимо в працях Калитко С. [2], Овчаренко П. [3].

Найвизначніший пам'якознавчий період у житті дослідника розпочався 1991 р., коли виникла потреба у створенні спеціальної інституції, що займалася б проблемами вивчення, збереження, відновлення та використання пам'яток історико-культурної спадщини України. З цією метою, завдячуючи ініціативі історика С. З. Заремби, голови Українського товариства охорони

пам'яток історії та культури (далі – УТОПСК), академіка АН УРСР П. П. Толочка, провідних фахівців УТОПСК, працівників Президії АН УРСР, кандидатів історичних наук В. І. Попика та В. С. Чишка спільною Постановою Президії Академії наук УРСР і Колегії Головної ради УТОПСК від 23 травня 1991 р. було створено Центр пам'ятокознавства АН УРСР і УТОПСК (далі – Центр). Тією ж постановою на посаду директора було призначено С. З. Зарембу [4], який працював на цій посаді до останніх днів свого життя, одночасно обіймаючи посаду заступника голови УТОПСК.

Ця установа стала відомим дослідницьким центром, що об'єднав провідних науковців України різних напрямів пам'яткоохоронної та пам'ятокознавчої діяльності.

Наприкінці 1992 р. уже вийшов перший випуск збірника «Праці Центру пам'ятокознавства», який репрезентував науковий доробок працівників за перший рік діяльності установи. Ця збірка виходить по теперішній час, внесена до переліку фахових видань з історичних наук та мистецтвознавства (Постанова Президії ВАК України від 08.06.2005 р. № 2–05/5).

Цього ж року було відновлено видання журналу «Київська старовина», що видавався в 1882–1906 роках (головний редактор П. П. Толочко). Цього разу одним з ініціаторів і співзасновником виступив Центр.

З перших років існування Центру відмічалась активна видавнича діяльність, було перевидано брошуру Михайла Драгоманова «Пропаший час» [5], започатковано щорічне видання «Нові археологічні дослідження пам'яток українського козацтва» (голова редакційної колегії Д. Я. Телегін) [6]. Співробітниками Центру видавались власні монографічні дослідження, наприклад «Кам'яне зодчество України. Охоро-

на та реставрація» Л. В. Прибеги [7].

Одним із напрямів наукових досліджень С. З. Заремби було українське козацтво. Результати напрацьовань вченого побачили світ у виданні першого підручника з історії козацтва «Україна козацька» у співавторстві з В. Й. Борисенком [8].

Вагомий внесок у розвиток історичної науки зробив Сергій Захарович у своєму монографічному дослідженні «Українське пам'ятокознавство: історія, теорія, сучасність» [9]. Він вперше у вітчизняній історіографії підготував, розглянув значну джерельну базу з історії і теорії українського пам'ятокознавства, дослідив діяльність основних державних та громадських організацій, що здійснювали пам'ятокознавчу та пам'яткоохоронну діяльність, обґрунтував виділення пам'ятокознавства в окрему наукову дисципліну. Монографія стала основою дисертаційного дослідження на ступінь доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, яке він захистив 31 травня 1996 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії України. Офіційними опонентами виступили академік НАН України П. Т. Гронько, д. і. н., професор Л. Г. Мельник, д. і. н., професор В. М. Даниленко, які позитивно оцінили проведені дослідження та його наукові результати [10].

Завдяки серйозним розробкам у галузі пам'ятокознавства та пам'яткоохоронної діяльності С. З. Зарембу було обрано членом Українського комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS).

За значний особистий внесок у розвиток теорії і практики пам'ятокознавства, пам'яткоохоронну діяльність Указом Президента України від 16 квітня 1997 р. С. З. Зарембі було

присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Наступним його науковим доробком був історичний нарис «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури» [11]. В цій громадській організації дослідник пропрацював усе своє трудове життя на різних посадах. У цьому нарисі висвітлено історію створення та розвитку даної, форми та напрями діяльності, розкрито соціально-культурне значення та вплив громадськості на виявлення та збереження національних культурних надбань.

Остання праця С.З. Заремби, що побачила світ, – посібник для студентів «Нариси з історії українського пам'яткознавства» [12], в якому висвітлено роль громадських організацій, наукових установ і товариств в охороні культурної спадщини. Особливістю цього видання є наявність в ньому термінологічного пам'яткознавчого словника.

Серед творчого спадку історика і пам'яткознавця понад 10 книг (одноосібних та у співавторстві), 120 публікацій у періодиці та наукових збірниках, близько 30 доповідей на конференціях, а ще скільки залишилося недописаного, невпорядкованого, невиданого...

У січні 2003 року С.З.Заремба передчасно пішов з життя, залишивши після себе архів з рукописами, які, маємо надію, будуть досліджені та опубліковані майбутніми поколіннями науковців.

Протягом керівництва С.З. Заремби Центром було підготовлено близько 10 науково-дослідних тем, що представляють комплекс досліджень багатопрофільного характеру. Теоретико-методологічний характер мають дослідження, присвячені «Основам вивчення, збереження, відновлення та використання пам'яток історії, історико-культурних і природно-етнографічних комплексів та заповідних зон» (1991–

1996 рр.), «Збереженню пам'яток археології України» (1996–1999 рр.), «Проблемам історії українського пам'яткознавства, питанням законодавчого та адміністративного регулювання охорони та використання історико-культурної спадщини» (1996–1999 рр.).

Центр пам'яткознавства продовжує справу Сергія Захаровича. Різні типи пам'яток історико-культурної спадщини України досліджено у НДР Центру за такими темами: «Проблеми дослідження археологічних пам'яток та їх висвітлення у музейній експозиції» (1999–2002 рр.), «Історія створення і діяльності науково-технічних музеїв в Україні» (1996–1999 рр.), «Створення Каталогу та Довідника нерухомих пам'яток українського козацтва XVI–XVIII ст.» (1997–2000 рр.). Своєю актуальністю вирізняються дослідження на тему *інтеграційних процесів в Україні* у галузі пам'яткоохоронної справи: «Проблеми пам'яткознавства України в контексті 2000-ліття християнства» (1999–2002 рр.) [13].

Важливим свідченням подальшого розвитку пам'яткознавства як науки, що стало предметом наукових досліджень С.З.Заремби, є започаткований науковий напрям – пам'яткознавство, який отримав офіційне визнання ВАК – наказом № 263 від 29 травня 2006 р. введено нову спеціальність – «26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство» [14].

Надзвичайно важливою є також діяльність з підготовки наукових кадрів, яка стала можливою після відкриття при Центрі аспірантури у 2008 році. Протягом восьми років підготовлено 13 аспірантів. З цього ж року діє Спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. На 2016 рік 35 науковців підтвердили свою професійність та отримали науковий ступінь кандидата історичних наук [15].

До 60-річчя від дня народження українського історика та пам'яткознавця С.З.Заремби Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПК було проведено Перші Зарембівські читання, матеріали яких були опубліковані в однойменному збірнику. Значна частина статей присвячена науковому доробку історика, пам'яткознавця, спогадам його колег. Академік НАН України П. Т. Тронько зробив короткий життєпис свого учня, професор, д.і.н. О. І. Гуржій багато уваги приділив особистим стосункам з Сергієм Захаровичем. Т.Ф.Григор'єва описала історико-краєзнавчі дослідження С.З.Заремби. Н.І.Булаєвська зробила акцент на пам'яткоохоронній діяльності історика, а саме: на території Київської області, якою вона опікується в якості заступника голови ради Київської обласної організації УТОПК. Розповіла про свого наукового наставника А.Ф.Примака. Ще багато цікавих сторінок життя Сергія Захаровича відкрилось з виходом цієї науко-

вої збірки [16].

На сьогодні Центр продовжує проводити один раз на два роки Зарембівські читання (на 2016 р – проведено п'ять читань), в яких представлені дослідження з теоретичних і практичних проблем пам'яткознавства, персоналій цієї галузі науки. Ці матеріали висвітлюють коло проблем, пов'язаних із вивченням і збереженням історико-культурної спадщини в Україні на сучасному етапі.

Не дивлячись на те, що знаного історика та дослідника немає разом з нами, його науковий та педагогічний спадок є і залишиться предметом постійної уваги вчених різних напрямів. Неоціненний вклад у розвиток та популяризацію пам'яток та збереження культурної спадщини українського народу С.З.Заремби достойно оцінено на теренах України. Зокрема, завдяки продовженню плідної праці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український історик Сергій Заремба: документи та матеріали до біографії / Упоряд., життєпис, бібліогр. Т.І.Ківшар. – К.: Вид-во «Жнець», 2007. – 204.
2. Внесок С.З.Заремби у розвиток історичного краєзнавства України // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С.498–505.
3. Овчаренко П. Заремба Сергій Захарович // Вчені інституту історії України: Бібліогр. дов. – К., 1998. – Вип.1. – С.107.
4. Постанова №151 від 23 травня 1991 р. Президії Академії наук УРСР і Колегії Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – К. – 2 с.
5. Драгоманов М. Пропащий час: Українці під Московським царством (1654–1876). – К. : Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК, 1992. – 48 с. – (Серія «Пам'ятки полемічної літератури»; вип. 1)
6. Нові археологічні дослідження пам'яток українського козацтва : зб. наук. ст. / С.З. Заремба (гол. ред.), Д.Я. Телегін, О.М. Титова (ред. кол). – К. : Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК, 1992. – Вип. 1. – 83 с. – (Серія «Часи козацькі»; вип. 1).
7. Прибега Л.В. Кам'яне зодчество України. Охорона та реставрація / Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК. – К. : Будівельник, 1993. – 71 с.
8. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька : Навч. посіб. у 2-х ч. Ч.1.: XV – XVII ст. – К. : Центр пам'яткознавства АН України і УТОПК, Український держ.

пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 1993. – 206 с.

9. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. – К., 1995. – 448 с.

10. Тронько П.Т. Сергій Захарович Заремба – історик, пам'яткознавець, особистість / Перші Зарембівські читання. Матеріали Перших Всеукраїнських наукових читань, присвячених 60-річчю від дня народження українського історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947– 2003) (м. Київ, 23 січня 2007 р.): Збірник статей (упор. Титова О.М.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2007. – С. 4.

11. Заремба С.З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури : істор. нарис. – К. : Логос, 1998. – 242 с.: іл. ; фотогр.

12. Заремба С.З. Нариси з історії українського пам'яткознавства / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К. : ТОВ «Вид-во Аратта», 2002. – 204 с.

13. Бичковська Г.М. Основні напрями наукової роботи Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК / Сіверщина в історії України : зб. наук. праць. – Вип. 9. – К.– Глухів, 2016. – С.12–15.

14. Титова О.М. Діяльність Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК у 1991–2011 роках / Треті Зарембівські читання : Збірник статей (упор. Титова О.М.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2011. – С. 3–10.

15. Бичковська Г. М., Горькова А. О. Пам'яткоохоронна та музеєзнавча проблематика дисертаційних досліджень в Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПІК / Питання історії науки і техніки. – 2016. – № 1(37). – С. 74–81.

16. Перші Зарембівські читання. Матеріали Перших Всеукраїнських наукових читань, присвячених 60-річчю від дня народження українського історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947–2003) (м. Київ, 23 січня 2007 р.): Збірник статей (упор. Титова О.М.) / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. – К., 2007. – 134 с.

Бичковская А.Н. Памятниковедческий аспект в деятельности Сергея Захаровича Зарембы. *В статье освещены достижения известного украинского историка, краеведа, памятниковеда, первого директора Центра памятниковедения НАН Украины и УООПИК Сергея Захаровича Зарембы. Показана его роль в становлении памятниковедения как научной дисциплины. Была предпринята попытка частично раскрыть историографическую составляющую его творческих работ.*

Ключевые слова: *Сергей Захарович Заремба, памятниковедение, Центр памятниковедения, историко-культурное наследие.*

Bichkovska G.M. Monumentology aspect in activity of Sergei Zaharovich Zarembo. *The article highlights the achievements of the famous Ukrainian historian, ethnographer, monumentologist, the first director of the Centre of Monuments Research of the NAS of Ukraine and USPHCM Sergei Zaharovich Zarembo. It is shown his role in the establishment of monument studies as an academic discipline. An attempt has been made to partly reveal historiographical component of his creative developments.*

Keywords: *Sergey Zaharovich Zarembo, monument studies, Centre of Monuments Research, historical and cultural heritage.*